
Piyasa İlkesine Karşı Refah İlkesi*

— ◆ —

Ludwig von Mises

1. Piyasa Ekonomisine Karşı Durum

Çeşitli sosyal politika okullarının piyasa ekonomisine karşı itirazları, son derece kötü bir iktisada dayandırılır. Onlar, iktisatçıların uzun zaman önce çürüttükleri bütün argümanları tekrar edip dururlar; gerekli ve yararlı reformlar olarak kendilerini adadıkları kapitalizm karşıtı pek çok politikanın sonuçları için piyasa ekonomisini suçlarlar. Müdahaleciliğin kaçınılmaz başarısızlıkları ile düş kırıklıklarının sorumluluğunu piyasa ekonomisine yüklerler.

Bu propagandacılar, nihaî olarak, kabul etmelidirler ki, piyasa ekonomisi, her şeyden önce, onların “alışılmıştan dışındaki (*unorthodox*)” öğretilerinin resmettiği kadar kötü değildir. Piyasa ekonomisi; malları dağıtır, günden güne üretimin miktarını artırır ve kalitesini iyileştirir; eşi benzeri görülmemiş bir zenginliği beraberinde getirir. Mamafih, müdahaleciliği destekleyenler, sosyal bakış açısı olarak adlandırdıkları şeyden hareketle, kusurlu olduğu gerekçesiyle, piyasa ekonomisine karşı çıkmaktadırlar. Onlara göre, piyasa ekonomisi sefalet ve yoksulluğu tamamen ortadan kaldırmamıştır; o, büyük bir çoğunluğun zararına zengin insanların oluşturduğu üst sınıftan meydana gelen

* “The Welfare Principle Versus the Market Principle”, *Human Action*, Fox-Wilkes, 4. baskı, Temmuz 1996.

bir azınlığa ayrıcalıklar bahşeden bir sistemdir; adaletsiz bir sistemdir. Refah ilkesi, kârların yerine ikame edilmelidir.

İddianın hatırına, “refah” kavramını derviş olmayan insanların büyük çoğunluğu tarafından kabulü mümkün olacak şekilde yorumlamaya çalışacağız. Bu çabamızda ne kadar başarılı olursak, “refah” kavramını, somut anlam ve içeriğinden o kadar mahrum etmiş oluruz. Refah kavramı, insan eylemlerinin önemli bir kategorisinin, yani endişeleri mümkün olduğu kadar gidermeye yönelik ısrar edişin, silik bir ifadesine dönüşür. Bu amacın daha kolay bir şekilde ve hattâ yalnızca, sosyal işbölümü sayesinde elde edilebileceği herkes tarafından kabul edildikçe, insanlar sosyal bağlar çerçevesinde işbirliği yaparlar. Kendi kendine yeten insandan farklı olan sosyal insan; kendi ailesinin dışındaki insanların refahı için kendi orijinal biyolojik kayıtsızlığını zorunlu olarak ufak değişikliklere tâbi tutmalıdır; davranışlarını, sosyal işbirliğinin icaplarına uyarlamalı ve hemcinslerinin başarısına, kendi başarısının vazgeçilmez şartı olarak bakmalıdır. Bu bakış açısından hareketle; sosyal yardımlaşmanın amacı, en fazla sayıda insanın en yüksek düzeydeki mutluluğu olarak betimlenebilir. Hemen hemen hiç kimse, işlerin en arzuya şayan durumuna ilişkin bu tanıma karşı çıkmaya ve mümkün olduğunca çok insanı olabildiğince mutlu görmenin iyi bir şey olmadığını ileri sürmeye cesaret edemeyecektir. Bentham’ın formülüne karşı yöneltilen tüm saldırılar, mutluluk kavramıyla ilgili belirsizlikler ve yanlış anlamalar etrafında toplanmıştır. Bu itirazlar, malın, her ne olursa olsun, en fazla sayıda insana paylaştırılması gerektiği şeklindeki postulatı etkilememiştir.

Mamafih, eğer *refah* kavramını bu şekilde yorumlarsak, kavram herhangi bir özel önemden yoksun kalır. Her türlü sosyal teşkilatlanmanın gerekçelendirilmesi için bu kavrama başvurulabilir. Zenci köleliğini savunanlardan bazılarının, kölelik düzeninin zencileri mutlu etmenin en iyi yolu olduğunu ileri sürdükleri ve günümüzde Güneydeki pek çok beyaz (ırktan insan)ın, katı toplumsal ayrışmanın, gûya, beyaz insanlar kadar siyah ırktan olanlar için de faydalı olduğuna içtenlikle inandıkları bir gerçektir. Nazi ve Gonineau türü ırkçılığın temel tezi, üstün ırkların hâkimiyetinin, sosyal mevkii düşük ırkın gerçek menfaatleri için bile yararlı olduğudur. Her ne kadar aralarında çıkar çatışmaları olsa da, tüm öğretileri kapsayacak kadar geniş olan bu ilke, yararsızdır.

Ama, refah propagandacılarının söyleminde refah kavramı belirli bir anlama sahiptir. Onlar terimi, kasıtlı olarak, herhangi bir muhalefete meydan veremeyen, genel olarak kabul edilen bir çağrışım için kullanırlar. Akli başında hiç kimse, refahın gerçekleşmesine karşı itirazlarda bulunmak için bu kadar dü-

Piyasa

şüncesiz olmayı istemez. Refah propagandacıları, programlarını refah programı olarak adlandırmaya yönelik istisnaî hakkı kendilerine mâl ederlerken, ucuz bir mantık oyunuyla zafer kazanmak; herkes tarafından çok değer verilen bir unvanı kendilerine izafe ederek, eleştirilere karşı fikirlerini güvenilir hâle getirmek isterler. Zaten terminolojileri; bütün muhaliflerin, iyi insanların büyük çoğunluğunun zararına kendi bencil menfaatlerini artırmayı arzulayan kötü niyetli alçak herifler olduklarını ima etmektedir.

Batı medeniyetinin belâsı, kesinlikle, önemli insanların, sert itirazlarla karşılaşmaksızın, bu tarz tasımlama becerilerine müracaat etmeleri gerçeğine dayanır. Açık olan sadece iki açıklama vardır. Ya sözde bu refah iktisatçıları, usûllerinin mantıken kabul edilemez olduğunun farkında değillerdir, ki bu durumda onlar muhakeme yeteneğinden yoksundurlar veyahut da onlar, bu tartışma biçimini, tüm muhaliflerini yatıştırmak ve daha önceden tasarlanılan bir kelimenin arkasındaki tüm yanlış anlamalara kılıf bulmak için, kasıtlı olarak seçtiler. Her iki durumda da hareketleri onları mahkûm etmektedir.

Müdahaleciliğin tüm çeşitlerinin neticeleriyle ilgili, bundan önceki bölümlerin bilimsel incelemelerine herhangi bir şey eklemeye gerek yoktur. Refah iktisadının bezdirici hacmi, yargılarımızı geçersiz kılabilecek hiçbir iddia ortaya atmamıştır. Tek iş olarak, refah propagandacılarının görevinin kritik bölümü olan piyasa ekonomisine yaptıkları suçlamaları açıklamak kalıyor.

Sözün kısası, refah okulunun tüm bu ateşli konuşmaları eninde sonunda üç noktada toplanıyor: Kapitalizm kötüdür, zira kapitalizmde yoksulluk, gelir ve servet eşitsizliği ve güvensizlik vardır.

2. Yoksulluk

Biz, tarım toplumunun durumunu, toplumun her üyesinin kendisine ve ailesine yetebilecek kadar geniş bir arazi parçasını yaşamın vazgeçilmez gereklilikleriyle birlikte sağlayabildiği yer olarak resmedebiliriz. Böyle bir tabloya, madenciler gibi zanaatkârları, doktorlar gibi profesyonel insanların birkaçını dahil edebiliriz. Belki biraz daha ileri gidebilir ve bazı insanların bir çiftliğe sahip olmadıklarını ama diğer insanların çiftliklerinde işçi olarak çalıştıklarını ileri sürebiliriz. İşveren, onlara yardımlarının karşılığını öder, hastalık ve yaşlılık onları çalışamaz hâle getirdiği zaman onları gözetip, kollar.

Bu ideal toplum tablosu, birçok ütöpik plânın esasıydı. Bu tablo, bazı toplumlarda belli bir süre geniş ölçüde gerçekleştirildi. Bu anlayışa en yakın yaklaşım, muhtemelen, bugünkü Paraguay'ı oluşturan coğrafyada, Cizvit papazlarının kurduğu siyasî toplumdur. Mamafih, böyle bir sosyal teşkilâtlanma sis-

teminin yararlarını gözden geçirmeye gerek yoktur. Tarihi evrim onu parçalara ayırmıştır. Onun çerçevesi, bugün dünya üzerinde yaşayan insanların sayısı için oldukça yetersizdi.

Böyle bir toplumun yapısında varolan zayıflık, nüfus artışının sürekli artan oranda yoksulluğa sebep olmasıdır. Eğer ölen çiftçinin tarım arazisi çocukları arasında paylaşılırsa, sonunda tarım arazisi öylesine küçülmeye başlar ki, artık aile için yeterli gıda sağlayamaz. Herkes arazi sahibidir; ama herkes son derece yoksuldur. Çin'in geniş topraklarında hâkim olan şartlar, küçük parsellerin yoksulluğunu açıklayıcı üzücü bir örnek oluşturur. Bu sonuca bir alternatif de, büyük bir bölümü yersiz yurtsuz olan proletaryanın ortaya çıkışıdır. Daha sonra mirastan yoksun bırakılan yoksullar, şanslı çiftçilerden geniş bir uçurumla ayrılır. Onlar en aşağı tabakadan bir sınıftır, öyle ki, onların varlığı toplumda içinden çıkılmaz bir sorun yaratır. Onlar, aslında, boşuna geçim kaynağı ararlar. Toplum onlara yarar sağlamaz. Onlar, fakirdir.

Modern kapitalizmin yükselişinden önceki dönemdeki devlet adamları, filozoflar ve hukukçular; yoksullardan ve sefalet problemlerinden bahsediyor ve onların gereğinden fazla yoksul kimseler olduğunu söylüyorlardı. Laissez faire ve onun alt kolu, yani sınaicilik, işe alınabilir yoksulları ücretlilere dönüştürdü. Müdahale edilmemiş piyasa toplumunda daha düşük ücretli insanlarla, daha yüksek ücretliler vardır. Burada insanlar artık, çalışabilir ve çalışmaya hazır olmalarına rağmen, düzenli bir iş bulamazlar; zira, üretimin sosyal sisteminde onlar için bir yer ayrılmamıştır. Ama liberalizm ve kapitalizm, en parlak devirlerinde bile, Batı ve Orta Avrupa'nın görelisi olarak küçük bölgeleri, Kuzey Amerika ve Avustralya'yla sınırlıydı. Dünyanın geri kalanında milyonlarca insan hâlâ açlığın eşiğinde bir hayat sürmektedir. Bu insanlar, kelimenin eski anlamında yoksul veya muhtaçtırlar, gereğinden fazla ve fuzulüdürler, kendileri için bir yük ve daha azınlıktaki şanslı hemcinslerine yönelik gizli bir tehdittirler.

Bu perişan yığınların sıkıntısına kapitalizm değil, kapitalizmin yokluğu sebep olur. Laissez faire'in zaferi de olmasa, Batı Avrupa insanların çoğu, (Hintli veya Çinli) ırgatlardan bile daha kötü durumda olacaktı. Asya'da yanlış olan şey; Batı'nın sermaye ekipmanlarıyla karşılaştırıldığında kişi başına düşen yatırılmış sermaye miktarının oldukça düşük oluşudur. Hâkim ideoloji ve onun alt kolu olan sosyal sistem, kâr peşinde koşan müteşebbisin evrimini denetim altında almaktadır. Burada çok az yerli sermaye birikimi ve yabancı yatırımcılara karşı açık bir muhalefet vardır. Bu ülkelerin pek çoğunda nüfus miktarındaki artış, mevcut sermayedeki artışı bile geçmektedir.

Piyasa

Eski sömürge imparatorluklarındaki kitlelerin yoksulluğundan dolayı Avrupalı güçleri suçlamak yanlıştır. Sermaye yatırımları konusunda yabancı idareciler, maddî refahtaki bir iyileşme için yapabilecekleri her şeyi yaptılar. Doğulu insanların geleneksel inançlarından vazgeçmekte isteksiz ve yabancı bir ideoloji olarak kapitalizmden nefret etmeleri, beyaz (ırktan olan insan)ların bir suçu değildir.

Müdahale edilmemiş kapitalizm varolduğu ölçüde, artık, terimin kapitalist olmayan toplumların durumu için kullanılan anlamında bir yoksulluk sorunu yoktur. Nüfus miktarındaki artış, sadece gereğinden fazla boğaz yaratmaz, aynı zamanda, istihdam edildiğinde ilâve zenginlik yaratan eller yaratır. Güçlü kuvvetli yoksullar yoktur. İktisadî olarak geri kalmış ülkelerin bakış açısından bakıldığında; kapitalist ülkelerdeki “sermaye” ve “emek” arasındaki çatışmalar, ayrıcalıklı bir üst sınıf arasındaki anlaşmazlık olarak görünür. Asyalıların gözünde Amerikalı bir otomobil işçisi bir aristokrattır. Bu işçi, dünyanın en yüksek gelirine sahip nüfusun %2'sine mensup birisidir. Sadece zenciler değil, aynı zamanda Slâvlar, Araplar ve diğer bazı insanlar; -dünya nüfusunun yaklaşık %12 veya %15'ini oluşturan- kapitalist ülkelerin vatandaşlarının ortalama gelirine kendi maddî refahlarının sınırlandırılması gözüyle bakmaktadırlar; onlar, göç sınırlamalarının sonuçlarının dışında, sözde ayrıcalıklı sınıfın refahının kendi yoksullukları sayesinde elde edilmediğini ve kendi şartlarının iyileşmesinin önündeki asıl engelin, kapitalizme duydukları nefretten kaynaklandığını anlayamamaktadırlar.

Kapitalizm çerçevesi içinde yoksulluk kavramı, sadece, kendi kendilerine iyi bakamayan insanlara işaret eder. Çocukların durumunu gözardı etsek bile, her zaman, böyle çalıştırmaya uygun olmayan insanlar olacağını kabul etmek zorundayız. Kapitalizm, halk yığınlarının hayat standartlarını, sağlık şartlarını, tedavi ve hastalıktan korunma yöntemleri iyileştirirken, bedensel yetersizliği ortadan kaldırmaz. Bugün, geçmişte, sakatlığın ömür boyu süren kaderi olduğuna inanan birçok insanın büyük bir istek ve enerji ile yeniden eski hâline kavuştuğu bir gerçektir. Ama, öte yandan, bu kişiler, ömür boyu âciz insanlar olarak yaşamayı sürdürürler. Ayrıca, ortalama yaşam süresinin uzaması, artık geçimini sağlayamayan yaşlıların sayısında artışa sebep olmaktadır.

Acizlik meselesi, insan medeniyetine ve toplumuna has bir meseledir. Özürlü hayvanlar âcilen yok edilmek zorundadır. Bu hayvanlar, ya açlığa mahkûm edilirler ya da kendi türlerinin düşmanlarının avı olurlar. Yabanî insanın belirli seviyenin altındakilere merhameti yoktu. Onlar hakkında pek çok kabile, bizim zamanımızda Nazilerin baş vurduğu acımasız soykırımın

barbarca yöntemlerini uyguladı. Göreli olarak çok sayıda hastalığın varlığı, üstelik paradoksal olarak, medeniyetin ve maddî refahın ayırt edici bir işarettir.

Gıda eksikliğinden dolayı sağlığını yitiren ve en yakın akrabaları tarafından iyi bakılmayanlar için hizmet tedariki, uzun zamandan beri bir hayrseverlik işi olarak telâkki edilmiştir. Gereken malî kaynaklar, bazen hükümetler tarafından, ama daha sıklıkla gönüllü bağışlarla sağlanmıştır. Katolik tarikatları, cemaatleri ve bazı Protestan kuruluşları, düzenli olarak, bu türlü yardımların toplanması ve onlar için kullanılması konusunda harikalar yaratmışlardır. Ayrıca, günümüzde onlara yardım etmek için birbirleriyle muhteşem bir rekabet içinde yarışan ve tarikat olmayan pek çok kuruluş da vardır.

Yardım sistemi iki aksaklığından dolayı eleştirilmektedir. Biri, mevcut paraların kıtlığıdır. Bununla birlikte, kapitalizm ne kadar gelişir ve bir o kadar zenginliği artırır, o kadar yeterli yardım fonu olur. Bir taraftan, insanlar, kendi refahlarındaki iyileşme oranında bağış yapmaya daha fazla hazırdır. Öte yandan, yoksulların sayısı bununla eş zamanlı olarak azalır. Orta gelirli için bile kaza, hastalık, yaşlılık, çocukların eğitimi, dul ve öksüzlerin desteklenmesi gereksinimlerini sağlamak için sigorta politikaları yoluyla ve tasarruf yaparak fırsat yaratılır. Büyük bir olasılıkla, eğer müdahalecilik piyasa ekonomisinin temel kuruluşlarını sabote etmeseydi, kapitalist ülkelerdeki yardımsever kuruluşların malî kaynakları yeterli olabilirdi. Kredi genişlemesi ve enflasyona yol açan para miktarındaki artış, “sıradan insan”ın çok daha zor günler için akçe tasarruf etme ve biriktirme teşebbüslerini engeller. Ama müdahaleciliğin diğer usûlleri, ücretle ve maaşla geçinenlerin, uzmanların, küçük ölçekli iş sahiplerinin hayatı menfaatlerine hemen hemen hiç zarar vermez. Yardımsever kuruluşlar tarafından desteklenenlerin daha büyük bölümü, sadece yoksuldur, zira müdahalecilik onları bu hâle getirmiştir. Aynı zamanda enflasyon ile faiz oranlarını potansiyel piyasa oranlarının altına düşürmeye yönelik çabalar, hastaneler, öksüzler evi, akıl hastaneleri ve benzeri kuruluşların bağışlarını neredeyse kamulaştırır. Refah propagandacıları yardım için mevcut kaynakların yetersizliğinden şikâyet ettikleri ölçüde, aslında onlar, kendilerini adadıkları politikaların neticelerinden şikâyet ederler.

Yardım sisteminin suçlandığı ikinci aksaklık, sistemin sadece bir yardımseverlik ve acımadan ibaret olmasıdır. Yoksullara iyilik yapıldığını iddia etmek hukukî değildir. Yoksul kimse, yardımsever insanların merhametine, onun üzüntüsünün tahrik ettiği naziklik duygularına, bağlıdır. Onun elde ettiği şey, teşekkür etmesi gereken gönüllü bir hediyedir. Düşkün olmak utanç verici ve

Piyasa

onur kırıcıdır. Bu, kendine saygısı olan biri için dayanılmaz bir durumdur.

Bu şikâyetler gerekçelendirilebilir. İşin doğrusu, bu gibi eksiklikler bütün yardım çeşitlerinde vardır. Bu, hem alanları hem de verenleri yozlaştıran bir sistemdir. İnsanı önce kendini beğenmiş, daha sonra itaatkâr ve ürkek hâle getirir. Bununla birlikte, sadece kapitalist çevrenin mantığı, insanlara, alınan ve verilen yardımların küçük düşülen şey olduğunu hissettirir. Nakit alışverişinin alanı ile alıcılar ve satıcılar arasındaki iş anlaşmaları dışında; insanlar arası bütün ilişkiler, aynı kusurla malûldür. Bu, tam da piyasa işlemlerindeki kişisel unsurunun olmamasıdır; öyle ki, bütün insanlar, kapitalizmi duygusuzluk ve taş kalplilikle suçlayanlara acırlar. Bu tarz eleştirilenlerin gözünde, karşılıklılık (*do ut des*) ilkesi gereğince işbirliği tüm toplumsal ilişkileri insanî niteliklerden yoksun bırakır. Bu, kardeşçe sevginin ve birbirine yardım etmeye hazır olmanın yerine sözleşmeleri ikame eder. Bu eleştirilenler, insanî yanı gözardı ettiği için kapitalizmin hukukî düzenini itham ederler. Onlar, yardım sistemini, acıma duygularına güvenmekle suçladıklarında, tutarsızdırlar.

Feodal toplum, kayrılan bu kimselerin nazik eylemleri ile minnettarlığı üzerine kuruldu. Güçlü feodal beyler tebaalarına para yardımı yaptılar ve onlar da feodal beylere kişisel sadakatlerini sundular. O dönem boyunca şartlar o kadar insanî idi ki, asrlar, üstlerinin elini öpmek ve onlara sadakat göstermek zorundaydı. Feodal çevrelerde yardımsever eylemlerin tabiatında varolan nezaket unsuru, hatır kırmamaktı. Bu genel olarak kabul edilen ideoloji ve uygulama olarak kabul edildi. Yoksullara, geçim için topluma karşı dava konusu edilebilir bir paye, hukukî bir hak vermeyi gündeme getiren bir düşünce, sadece, toplumun kuruluşunda tamamıyla akdî bağlara dayandırılır.

Böylesine bir geçim hakkında yana olanların ileri sürdüğü metafizik tartışmalar, tabii hak öğretisine dayandırılır. Tanrı ve tabiatın önce tüm insanlar, eşittirler ve vazgeçilmez hayat hakkı ile donatılırlar. Bununla birlikte doğuştan gelen eşitliğin kaynağı, doğuştan gelen eşitsizliklerin etkileri ile ele alındığında kesinlikle yersizdir. Üzücü bir gerçek var ki, fiziksel sakatlık birçok insanı sosyal ilişkilerde aktif rol oynamaktan alıkoymaktadır. Bu, insanları toplumdan dışlayan kişiler hâline getiren tabiat kanununun işleyişidir. Onlar, Tanrının veya tabiatın üvey evlâtlarıdır. Tabiatın başarısızlığa mahkûm etmiş olduğu şanssız kardeşlerine yardım etmenin bir insanın görevi olduğunu ortaya koyan dinî ve ahlâkî inançları tamamen destekleyebiliriz. Ama bu görevi kabul etmek, onların performansı için hangi yöntemlere başvurulacağı hakkındaki sorunu çözmez. Bu, toplumu tehlikeye atabilecek ve insan çabasının verimliliğini sınırlandıracak olan yöntemlerin seçilmesini gerektir-

mez. Ne güçlüler ne de güçsüzler, mevcut malların miktarındaki bir azalmadan herhangi bir fayda elde edebilecektir.

Bu girift meseleler, insan davranışının genel bilimine ait bir özellik değildir (praxeology), ve iktisattan, onlar için muhtemel en iyi çözümü sunması beklenmez. Bu sorunlar; patoloji ve psikolojiyle ilgilidirler, kıtlık korkusu ile yardımseverlik sayesinde desteklenmiş olmanın küçültücü sonuçlarına ilişkin korkunun, insanın psikolojik dengesinin korunmasındaki önemli faktör olduğu şeklindeki biyolojik gerçeklere işaret ederler, hastalık ve kazalardan korunmak ve acı çektiği yaralardan mümkün olduğunca çabuk kurtulmak için insanı zinde kalmaya zorlarlar. Sosyal güvenlik sistemi -özellikle de en eski ve en kapsamlı proje olan Almanya'nın- tecrübesi, bu teşviklerin ortadan kalkmasından kaynaklanan istenmeyen sonuçları açık bir şekilde göstermiştir.¹ Medenî hiçbir toplum, kaygısızca, âciz insanların ortadan silinmesine izin vermemiştir. Ama, hayırsever yardımın yerine hukukî olarak hayata geçirilebilmesi mümkün geçim ve desteğin ikame edilmesi, hakikatte, görülüyor ki, insan tabiatıyla bağdaşır gibi gözükmemektedir. Sadece metafizik temayüller değil, aynı zaman da pratik elverişlilikle ilgili telâkkiler de uygulanabilir bir geçim hakkını, hayata geçirmeyi kabul edilemez hâle getirmektedir.

Ayrıca, böyle kanunların çıkarılmasının, yoksulları, sadaka almanın tabiatında varolan küçük düşürücü özelliklerden uzaklaştırabileceği, bir yanılmalıdır. Bu kanunlar ne kadar eli açık olursa, onların hayata geçirilmesi de o kadar titiz bir hâl almak zorundadır. Bürokratların takdir alanı, vicdanlarının hayırseverlik işlerine yönlendirdiği insanların takdir alanının yerine ikame edilir. Bu değişikliğin, sözünü ettiğimiz âciz insanların çoğuna herhangi bir kolaylık sağladığını söylemek zordur.

3. Eşitsizlik

Gelir ve servet eşitsizliği piyasa ekonomisinin yapısında var olan bir özelliktir. Bunun ortadan kaldırılması piyasa ekonomisini tamamıyla yok edecektir.²

Eşitlik isteyen insanların tasavvur ettikleri şey, her zaman, kendi tüketimlerindeki sürekli bir artıştır. Eşitlik ilkesini siyasî bir postulat olarak açıkça destekleyenlerin hiçbiri, kendi gelirini daha az gelirlilerle paylaşmak istemez. Ücretle geçinen Amerikalı; eşitliğe işaret ettiğinde, hissedarların kâr payının kendisine verilmesi gerektiğini kast eder; kendi gelirini, kendinden daha dü-

¹ Karşılaştırma için bkz. Sulzbach, *German Experience with Social Insurance*, New York, 1947, s. 22-32.

² Karşılaştırma için bkz. *a.g.e.*, s. 288-289 ve s. 806-808.

şük gelirli dünya nüfusunun %95'ini oluşturanların yararı için sınırlandırma-
yı teklif etmez.

Gelir eşitsizliğinin piyasa toplumunda oynadığı rolü, feodal ya da diğer ka-
pitalist olmayan toplum türlerinde oynadığı rolle karıştırmamalıyız.³ Yine de,
tarihî evrim esnasında kapitalizmin öncesindeki bu eşitsizlik, büyük bir sonuç
doğuracak öneme haizdi.

Gelin, Çin tarihini İngiltere'ninkiyle karşılaştıralım. Çin, hayli yüksek bir
medeniyet geliştirmiştir. Bu ülke, iki bin yıl önce İngiltere'nin çok ilerisindeydi.
Ama, 19. yüzyılın sonlarında Çin yoksulken, İngiltere, zengin ve medenî
bir ülkeydi. Onun medeniyeti, zaten yıllar önce varmış olduğu safhadan çok
farklı değildi, durdurulmuş bir medeniyetti.

Çin, gelir eşitliği ilkesini İngiltere'den daha geniş ölçüde gerçekleştirme-
ye çabalamıştı. Arazi şirketleri tekrar tekrar bölündü. Yersiz yurtsuz proleter-
ya sınıfı çok kalabalık değildi. Ama 18. yüzyıl İngiltere'sinde bu sınıf çok kala-
balıktı. Uzun zamandan beri, geleneksel ideolojiler tarafından desteklenen ta-
rım sal olmayan işlerin sınırlayıcı uygulamaları, modern müteşebbisliğin ortaya
çıkışını geciktirdi. Ama laissez-faire felsefesi, sınırlamalara ilişkin yanlısamaları
tümüyle ortadan kaldırarak kapitalizmin yolunu açtığında, sanayi devrimi hızlı
adımlarla ilerletilebildi; zira, ihtiyaç duyulan işgücü zaten mevcuttu.

Makina çağını oluşturan şey, Sombart'ın hayal ettiği gibi, bir gün gizlice
bazı insanların zihinlerine giren ve onları "kapitalist insanlar"a dönüştüren,
para hırsından müteşekkil muayyen bir zihniyet değildi. Her zaman, üretim-
lerini halkın ihtiyaçlarını temin etmeye daha iyi uyarlamadan kâr elde etmeye
hazır insanlar varolmuştur. Ama bu kimseler, para hırsını ahlâka aykırı olarak
damgalayan ve bunu denetim altına almak için kurumsal engeller inşa eden bir
ideoloji tarafından etkisiz bırakıldılar. Sınırlamalara ilişkin geleneksel sistemi
onaylayan öğretilerin yerine laissez-faire felsefesinin ikame edilmesi, maddî
iyileşmenin önündeki bu engelleri kaldırdı ve bu suretle yeni çağı başlattı.

Liberal felsefe; muhafaza edilmesi piyasa ekonomisinin işleyişiyle bağ-
daşmadığından, geleneksel kast sistemini eleştirdi; en kaliteli ürünün en yük-
sek miktarını en ucuz şekilde üretecek hünere sahip insanların elini kolunu
bağlamak istemediğinden, kendisini imtiyazların ortadan kaldırılmasına ada-
dı. Onların programının bu negatif yönünde, faydacılar ve iktisatçılar, söz-
de tabîî haklara ilişkin bir bakış açısından ve tüm insanların eşitliği öğretisinden
hareketle, statü ayrıcalıklarını sert bir biçimde eleştirenlerle hemfikir diler.

³ Karşılaştırma için bkz. *a.g.e.*, s. 312.

Kanun gereğince bütün insanların eşit olduğu ilkesinin desteklenmesinde her iki grup da uzlaşma içindeydi. Ama bu uzlaşma, iki düşünce çizgisi arasındaki temel karşıtlığı yok etmedi.

Tabii hukuk düşüncesinde bütün insanlar biyolojik olarak eşittir ve bu nedenle tüm şeylerde vazgeçilmez eşit bir hisse hakkına sahiptirler. İlk teorem açıkça gerçeğe aykırıdır. İkinci teorem, tutarlı biçimde yorumlandığında, bizleri öyle saçmalıklara götürür ki, onun savunucuları, mantikî tutarlılığı hep birlikte terkeder ve nihai olarak, ayrımcı ve adaletsiz olsa da, her kurumu bütün insanların kaçınılmaz eşitliğiyle bağdaştır şekilde görmeye başlarlar. İdealleri Amerikan Devrimine hayat veren seçkin Virjinyalılar, zenci köleliğinin korunmasına razı oldular. Tarihte bilinen en zalim sistem, yani Bolşevizm, bütün insanların eşitliği ve hürriyeti ilkesinin canlı sembolü olarak gösterilir.

Kanun gereğince eşitliğin liberal savunucuları, insanların eşit doğmadıklarının ve sosyal işbirliği ile medeniyeti yaratanın tam da bu eşitsizlik olduğunun farkındaydılar. Kanun gereğince eşitlik; onların düşüncesine göre, kainatın değiştirilemez gerçeklerini düzeltmek ve tabii eşitsizliği ortadan kaldırmak için tasarlanmadı; bilakis, insanlığın tümü için ondan elde edilebilecek yararların en fazlasını güvence altına almanın bir aracıydı. Bundan sonra, insan yapımı hiçbir kuruluş, bir insanı, hemcinslerine en iyi hizmet edebildiği sosyal mevkiye ulaştırmaktan alıkoymaz. Liberaller, soruna, bireylerin sözde vazgeçilmez hakları açısından değil, sosyal ve faydacı bir bakış açısından yaklaştılar. Kanun gereğince eşitlik, onların gözünde iyidir, zira herkesin menfaatlerine en iyi şekilde hizmet eder; kamu kurumlarında kimin görev alması gerektiğini belirlemeyi seçmenlere ve üretim etkinliklerini kimin yönlendirmesi gerektiğini belirlemeyi tüketicilere bırakır. Bu suretle, şiddetli çatışmaları ortadan kaldırır ve beşerî faaliyetlerin daha tatmin edici olduğu bir duruma doğru sürekli bir gelişmeyi güvence altına alır.

Bu liberal felsefenin zaferi, bir bütün olarak modern Batı medeniyeti olarak adlandırılan olguların hepsini yarattı. Bununla birlikte, bu yeni ideoloji, sadece, ideal gelir eşitliğinin çok zayıf olduğu çevrelerde zafer kazanabilir. Eğer 18. yüzyılda bir İngiliz, gelir eşitsizliği kuruntusu ile zihni meşgul edilmiş olsaydı, laissez-faire felsefesi onların hoşuna gitmeyecekti; tam da günümüzde Çinlilerin veya Müslümanların hoşuna gitmediği gibi. Bu anlamda, tarihçi, kabul etmelidir ki, feodalizmin ideolojik mirası ile malikâne sistemi, her ne kadar farklı ölçülerde de olsa, modern medeniyetimizin yükselmesine katkıda bulundu.

Piyasa

Yeni faydacı teorisinin fikirlerine yabancı olan on sekizinci yüzyılın bu filozofları; hâlâ, Çin’de ve İslâm ülkelerindeki koşulların üstünlüğünden söz ederler; bu bir gerçektir, onlar, Doğu dünyasının sosyal yapısı hakkında çok az bilgi sahibiydiler. Elde etmiş oldukları kesin olmayan raporlarda övgüye değer buldukları şey, irsî aristokrasi ile büyük arazi sahipliklerinin olmayışydı. Onların hayâl ettiği gibi; bu ülkeler, eşitliği sağlama konusunda kendi ülkelerinden daha başarılı olmuşlardı.

Daha sonra, 18. yüzyılda bu iddialar, bahsedilen ülkelerin milliyetçileri tarafından yeniden gündeme getirildi. Konvoyun başı, savunucularının Rus *mir** ve *artel*** ile Yugoslavların *zadruga*’sında*** görüldüğü gibi ortaklaşa işbirliğinin yüceliğine övgü yağdırdıkları, Panslâvizm tarafından çekildi. Siyasî terimlerin anlamlarını tam zıddına dönüştüren anlam karışıklığının ortaya çıkmasıyla birlikte “demokratik” sıfatı, şimdilerde cömertçe kullanılmaktadır. Sınırsız mutlakîyetlerden başka hükümet şekli bilmeyen Müslümanlar, şimdi demokratik olarak adlandırılmaktadır. Hindistan milliyetçileri, geleneksel Hindu demokrasısından bahsetmekten zevk almaktadırlar.

İktisatçılar ve tarihçiler; bu türden duygusal coşkunculuklar konusunda kayıtsızdırlar; Asyalıların medeniyetlerini daha aşağı medeniyetler olarak zikrederken, herhangi bir değer yargısı bildirmezler; yalnızca şu gerçeğini tespit ederler: Bu insanlar, Batı’daki kapitalist medeniyeti yaratmış bu ideolojik ve kurumsal şartları daha ileride götürmediler. Kaldı ki, bugün, Asyalılar, en azından teknolojik ve tedavi edici araç ve gereçler için feryat ederken, kapitalist medeniyetin üstünlüğünü zımnen kabul ederler. Ne zaman ki, geçmişteki Asya kültürünün, kendi Batılı medeniyetlerinden çok daha ileride olduğu kabul edildiğinde, işte o zaman, Doğuda ilerlemeyi durduran şeyin ne olduğu sorusu gündeme geldi. Hindu medeniyeti konusundaki cevap açıktı. Burada katı kast sisteminin güçlü kontrolü, bireysel girişimin gelişmesine mani oldu ve geleneksel standartlardan sapacak her türlü teşebbüsü başlamadan yok etti. Ama nispeten az sayıdaki insanın köleliği istisna tutulursa; Çin ve Müslüman ülkeler, kast sisteminin katılığından uzaktılar. Bu ülkeler, diktatörler tarafından yönetiliyorlardı. Ama, tek tek tebaalar, diktatörün önünde eşitti. Köleler ve cariyelerin bile en yüksek kademeye çıkmaları engellenmiyordu. Bugün, insanların, Doğuluların sözde demokratik geleneklerinden bahsederken işaret ettikleri şey, idareci karşısındaki bu türden eşitliktir.

* Komünist dönem öncesi Rusya’da tarım topluluğu, ç.n.

** İşçi sendikası, ç.n.

*** Güney Slâvların veya Yugoslavların, Batı Avrupa’nın aile topluluklarına karşı çıkışlarının değişik biçimlerinde kullanılan bir kavram, ç.n.

Bu insanların ve hükümdarların kendilerini hasrettikleri tebaaların iktisadî eşitliği kavramı, iyice tanımlanmamıştı, dolayısıyla belirsizdi. Ama bir husus çok açıktı ki, bu kavram, tek bir kişi tarafından geniş bir servetin biriktirilmesini bütünüyle mahkûm ediyordu. Hükümdarlar, zenginlik konusunu kendi siyasî üstünlüklerine bir tehdit olarak görmüşlerdir. Tüm insanlar, idare edenler kadar idare edilenler de, hiç kimsenin, hakkaniyetle kendisine ait şeylerin başkalarını mahrum etmesi durumu hariç, gereğinden fazla birikim yapamayacağına; (aksi hâlde) birkaç kişinin zenginliğinin pek çok kişinin fakirliğine sebep olacağına inandılar. Zengin işadammın durumu bütün doğu ülkelerinde oldukça tehlikelidir. Bu kimseler, devlet memurların insafına kalmışlardır. Yüklü miktarda rüşvetler bile onları müsadereye karşı korumada yetersiz kalmıştır. Ne zaman zengin bir işadamı idarecilerin kıskançlığının ve nefretinin kurbanı olsa, herkes pek memnun kalırdı.

Bu erdemli veya karizmatik karşıtı ruh, Doğudaki medeniyet sürecini önledi ve kitleleri açlığın pençesine sürükledi. Sermaye birikimi denetim altına alındığı için, teknolojik iyileşmeyle ilgili bir mesele olamazdı. Kapitalizm, Doğuya, yabancı ordular ve donanmalar tarafından sömürgelere egemen olma veya daha fazla toprak elde etme amaçlı yabancı bir ideoloji olarak geldi. Bu şiddet usûlleri, şüphesiz, Doğunun geleneksel zihniyetini değiştirmek için uygun değildi. Ama bu gerçeğin kabul edilmesi, milyonlarca Asyalıyı fakirliğe ve açlığa mahkûm edenin sermaye birikimine duyulan nefret olduğu ifadesini geçersiz kılmaz.

Modern refah propagandacılarımızın tasavvur ettikleri eşitlik kavramı, Asya tipi eşitlik düşüncesinin bir kopyasıdır. Bu düşünce; diğer yönlerden belirsiz olsa da, onun büyük zenginlikleri ortadan kaldırdığı çok açıktır; büyük işlere ve fazla zenginliklere karşıdır; bireysel girişimlerin gelişmesine mani olmaya ve gelirler ile emlâkin müsadere edici vergilendirilmesiyle daha fazla eşitlik sağlamaya yönelik çeşitli önlemleri destekler. Ve bu, adalet bekleyen kitlenin hoşuna gider.

Müsadere edici politikaların anî iktisadî sonuçları zaten ele alınmıştır.⁴ Böyle politikaların uzun vâdede, sadece ilâve sermaye birikiminin yavaşlatılmasına veya tamamen denetlenmesine sebep olmadığı, aynı zamanda, daha önceden biriken sermayenin tüketimine sebep olduğu açıktır. Bu politikalar, sadece daha fazla maddî refaha doğru daha fazla ilerlemeyi baltalamakla kalmayacaktır, aynı zamanda, bu gidişata dur diyecek ve yoksulluk düzeyinin giderek artmasına sebep olacaktır. Asya'nın idealleri zafer kazanacaktır; ve ni-

⁴ Karşılaştırma için bkz. a.g.e., s. 804-809.

haî olarak, Doğu ile Batı, eşit üzüntü düzeyinde birbiriyle buluşacaktır.

Refah okulu, sadece, kendi çıkarlarını gözeten firmaların karşısında toplumun tümünün çıkarlarını gözetir gibi yapmakla kalmaz; aynı zamanda spekülâtörlerin, müteşebbislerin ve kendisini sırf kâr elde etmeye adayan ve toplumun geleceğiyle ilgilenmeyen kapitalistlerin kısa vâdeli kaygılarının karşısında, halkın uzun vâdeli beklentilerini göz önüne aldığı iddia eder. Bu ikinci iddia, elbette ki, uzun vâdeli kaygıların aksine kısa vâdeli politikalarından güç alan refah okulu tarafından yapılan vurgu(lama)yla bağdaşmaz. Mamafih, tutarlılık, refah kuramcılarının üstünlüklerinden biri değildir. Sağlıklı bir tartışmanın hatırına, gelin, onların ifadelerindeki çelişkileri gözardı edelim ve bu ifadeleri, onların tutarsızlıklarına gönderme yapmadan, inceleyelim.

Tasarruf, sermaye birikimi ve yatırım, hâlihazırdaki tüketim miktarını sınırlandırmakta ve gelecekteki şartların iyileşmesine hasredilmektedir. Yatırımcı kendisinin ve ailesinin gelecekteki mutluluğu için şu andaki doyumundan vazgeçer. Onun niyetleri, terimin popüler çağrışımıyla kesinlikle bencilcedir. Ama onun bu bencilce tutumunun sonuçları, toplumun her bireyi gibi, toplumun tamamının da uzun süreli beklentileri için yararlıdır. Onun bu tutumu, en dar görüşlü sosyal propagandacının bile iktisadî *gelişme* ve *ilerleme* sıfatlarını yakıştırdığı bütün bu olguları meydana getirir.

Refah okulunun savunduğu politikalar, vatandaş yönünden tasarrufa yönelik teşviki ortadan kaldırır. Bir taraftan, yüksek gelirlerin ve servetlerin sınırlandırılmasına yönelik önlemler, daha zengin kişilerin tasarruf etme gücünü ciddi bir şekilde azaltır veya yok eder. Diğer yandan, orta gelirli insanların daha önceleri sermaye birikimine yaptıkları katkıların tamamı, öyle bir şekilde manipüle edilir ki, bu meblağlar artık çeşitli tüketim alanlarına yönlendirilir. Geçmişte bir kişi, yatırımını, bir tasarruf bankasına yatırarak veya bir sigorta poliçesi yaptırarak güvence altına aldığı anda; banka veya sigorta şirketi, ona denk miktarı da yatırım yaptı. Tasarruf sahibi, daha sonraki bir tarihte, tasarruf edilen meblağları tüketseydi bile, bu, yatırımın olmadığı ve sermayenin tüketildiği bir durum ortaya çıkarmazdı. Tasarruf bankaları ile sigorta şirketlerinin toplam yatırımları, paraların geri çekilmesine rağmen sürekli olarak arttı.

Bugün bankaları ve sigorta şirketlerini hükümet bağlantılı yatırımlara, sürekli daha fazla yatırım yapmaya iten bir eğilim hâkim olmaktadır. Sosyal güvenlik kurumlarının malî kaynaklarının tamamı kamu borcuna dahildir. Kamusal kaynaklar günlük harcamalarla azaltıldığı ölçüde, bireylerin tasarrufu sermaye birikimine dönüşmez. Müdahale edilmemiş piyasa ekonomisinde tasarruf, sermaye birikimi ve yatırımlar aynı anda olurken, müdahale-

ci ekonomide vatandaşların tasarrufları hükûmet tarafından çarçur edilebilir. Vatandaş kendi geleceğini korumak için günlük tüketimini sınırlandırır; böylelikle, kendi hissesiyle toplumun daha ileri düzeydeki iktisadî kalkınmasına ve insanların hayat standartlarının yükseltilmesine katkıda bulunur. Ama hükûmet, buna müdahale eder ve bireylerin davranışlarının sosyal açıdan yararlı etkilerini ortadan kaldırır. Hiçbir şey, sadece anın tadını çıkarmaktan zevk alan ve hemcinslerinin mutluluğu ve toplumun uzun süreli ihtiyaçları için kaygılanmayan bencil ve dar kafalı bireyle, kendisini tüm toplumun refahının sürekli arttırılmasına adanmış ileri görüşlü, yardımsever hükûmeti karşılaştıran refah klişesi örneğini daha iyi çürütemez.

Şu bir gerçektir ki, refah propagandacıları iki şeye karşı çıkarlar. Birincisi, hükûmet iyi niyetlerle dolu iken, bireyi harekete geçiren şeyin bencillik olmasıdır. İddianın hatırına, gelin, bireylerin şeytan ve idarecilerin de melek gibi olduklarını kabul edelim. Ama hayat ve gerçeklikte hesaba katılan şey, -Kant aksini söylese de- iyi niyetler değildir, başarılarıdır. Toplumun varlığını ve evrimini mümkün kılan şey, kesinlikle, uzun vâdede iş bölümü gereğince barışçıl işbirliğinin, bütün bireylerin bencilce kaygılarına en iyi şekilde hizmet sunmasıdır. Piyasa toplumunun üstünlüğü, piyasa ekonomisinin yerine getirdiği bütün işlevlerin ve işlemlerin bu ilkenin neticesi olmasıdır.

İkinci itiraz, refah sisteminde hükûmet tarafından yapılan sermaye birikimi ile kamusal yatırımın, özel birikim ve yatırımın yerine ikame edileceğine işaret eder. Bu, geçmişte, hükûmetlerin borç olarak aldığı fonların tümünü günlük harcamaları için kullanmadığına işaret eder. Bu borçların kayda değer bir bölümü, karayolları, demiryolları, limanlar, havaalanları, barajlar ve diğer kamusal işlerin yapımına; küçümsenemeyecek diğer bir bölümü de, kabul edilmeli ki, başka yollardan finanse edilemeyen savunma sanayi bütçesine harcandı. Mamefih, itirazlar asıl önemli konuyu unutmaktadır. Asıl mesele; bireylerin tasarruflarının bir bölümünün hükûmet tarafından günlük tüketim için kullanılması ve hiçbir şeyin, bireylerin tasarruflarına daha fazla ve hatta tamamen el koymaktan hükûmeti alıkoymamasıdır.

Şu açıktır ki; eğer hükûmetler uyrukları için ilâve sermaye biriktirmeyi ve yatırım yapmayı imkânsız hâle getirirlerse, -tabî eğer varsa- yeni sermaye oluşumunun sorumluluğu hükûmete intikal eder. Hükûmet kontrolünü, insanoğlunu, kaçınılmaz evrimsel ilerlemenin daha yüksek ve daha mükemmel basamaklarına zekice ve farketirmeden tırmandıran Tanrı'nın hikmetiyle eşdeğer tutan refah propagandacıları, meselenin karmaşıklığını ve onun pratikteki yansımalarını anlamakta güçlük çekerler.

Piyasa

Sadece daha fazla ilâve sermayenin tasarruf edilmesi ve biriktirilmesi değil, aynı zamanda sermayenin bugünkü düzeyinde muhafaza edilmesi de, daha sonraki dönemlerde daha bolca sunulması için bugünkü tüketimin sınırlandırılmasını gerektirir. Bu bir kaçınma, derhal alınabilecek tatminlerden kendini sakınmadır.⁵ Piyasa ekonomisi, böyle bir kaçınmanın belli ölçüde yaşadığı ve onun ürünü, yani birikmiş sermayenin tüketicilerin en âcil ihtiyaçlarını en iyi şekilde tatmin ettiği alanlara yatırıldığı bir çevreyi beraberinde getirir. Sermayenin hükûmet tarafından biriktirilmesinin özel birikimin yerine ikame edilip edilemeyeceği ve bir hükûmetin birikmiş ilâve sermayeyi ne şekilde harcayacağı soru(n)ları gündeme gelir. Bu sorunlar; sadece sosyalist siyasî toplumlara özgü değildir, aynı zamanda, özel sermaye biçimini ya tümüyle ya da büyük ölçüde ortadan kaldırmış müdahaleci bir projeye de özgüdür. ABD bile, böylesi bir konuya gittikçe daha fazla önem veriyor.

Vatandaşların tasarruflarının kayda değer bir bölümünün yönetimini kontrol eden bir hükûmetin durumunu ele alalım! Sosyal güvenlik sisteminin, özel sigorta şirketlerinin, tasarruf bankalarının ve ticarî bankaların yatırımları, büyük ölçüde, otoriteler tarafından belirlenmekte ve kamusal borca yönlendirilmektedir. Vatandaşlar ise hâlâ tasarrufçudur. Onların birikimlerinin sermaye birikimine sebep olup olmadığı ve bu suretle üretim araçlarının iyileşmesi için mevcut sermaye malları miktarını arttırıp arttıramadığı, hükûmet tarafından borç alınan kaynakların kullanılmasına bağlıdır. Eğer hükûmet bu kaynakları ya günlük giderine harcayarak ya da yanlış yatırımlar yoluyla çarçur ederse şahısların birikimleriyle başlatılan ve bankalar ve sigorta işletmelerinin yatırım işlemleriyle devam ettirilen sermaye birikim sürecine son verilir. İki yol arasında bir karşılaştırma yapmak sorunu açıklayabilir:

Müdahale edilmemiş piyasa ekonomisi sürecinde Bill, 100 dolar tasarruf eder ve bunu bir tasarruf bankasına yatırır. Eğer borç verme ve yatırım yapma konusunda başarılı bir banka seçerek akıllıca davranırsa, sermayedeki bir artış, işçinin marjinal verimliliğindeki bir artışı beraberinde getirir. Üretilen bir artığın dışında bir miktar da, faiz olarak, Bill'e geri döner. Eğer Bill, bankasının seçiminde başarısızsa ve 100 dolarını başarısız bir bankaya yatırır

⁵ Bu gerçeği tespit etmek için, emin olun ki, faizi (mal ve hizmetleri satın almadan), kaçınmanın bir "ödül"ü olarak betimlemeye uğraşan teorilerin bir doğrulaması değildir. Gerçek dünyada, (insanları) ödüllendiren ve cezalandıran efsanevi hiçbir aracı yoktur. Esas faizin hakikaten ne olduğu, yukarıda, XIX. bölümde gösterilmiştir. Ama Lassalle'in sözde alaylı üslupları (Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, *Gesammelte Reden und Schriften* içinde, ed. Bernstein, V, 167), sayısız kitap tarafından tekrarlandığı için, anî bir hazdan tasarrufçuyu mahrum ettiği ölçüde, "tasarruf mahrumiyettir" (Entbehrung) şeklindeki ifadeye vurgu yapmak gerekir.

eli boş geri döner.

Hükûmetin tasarruf ve yatırıma müdahalesi sürecinde, 1940'da Paul, millî sosyal güvenlik kurumuna 100 dolar ödeyerek, tasarruf yapar.⁶ Karşılığında, neredeyse kayıtsız şartsız bir hükûmet tahvili olan bir hak talebi elde eder. Eğer hükûmet bu 100 doları günlük harcamalar için harcarsa, bu harcama, ilâve bir sermaye yaratmaz ve işçinin üretkenliğinde bir artışa sebep olmaz. Hükûmetin tahvili, gelecekteki vergi mükellefleri üzerine yazılmış bir çektir. 1970'te Peter, 1940'ta Paul'un tasarruf ettiği 100 dolardan herhangi bir fayda elde etmese de, hükûmetin sözünü yerine getirmek zorunda kalacaktır.

Bu sebeple, kamu maliyesinin günümüzde oynadığı rolü değerlendirmek için Sovyet Rusya'sına bakmaya gerek olmadığı açıkça görülür. Kamusal borç bir yük değildir, zira "kendimiz borçlandık" şeklindeki işe yaramaz iddia, yanlışır. 1940'lerin Paul'leri kendi kendilerine borçlanmaz. 1940'ların Paul'lerine borcu veren 1970'lerin Peter'leriydi. Bütün sistem, kısa vâdeli davranışta bulunma ilkesinin bir sonucudur. 1940'ın devlet adamları, sorunlarını 1970'in devlet adamlarına yıkarak çözdüler. Bu tarihte, 1940'ın devlet adamları, ya ölmüş ya da muhteşem başarılarından, yani sosyal güvenlik sisteminden, mutluluk duyan yaşlı devlet adamları olacaklardır.

Refah okulunun Noel Baba masalları, sermaye meselelerini anlamalarının başarısızlıklarıyla ayırt edilmektedir. Öğretilerini betimlemek için onlar tarafından yakıştırılan *refah iktisadını* reddetmemizi kaçınılmaz kılan tam da bu kusurdur. Elde edilebilir sermaye mallarının kıtlığını göz önünde bulundurmayan biri, bir iktisatçı değildir, olsa olsa fazla iyimser biridir, gerçekle ilgilenmez, mükemmel bolluk dünyasıyla ilgilenir. Modern refah ekolünün tüm coşkuları, sosyalist yazarlarda olduğu gibi, bol sermaye malları arzının varolduğu şekilde üstü kapalı bir varsayıma dayanır. Şu hâlde, elbette ki, tüm hastalıklara bir çare bulmak, herkese "ihtiyaçlarına göre" vermek ve herkesi son derece mutlu etmek, oldukça kolay gibi gözükür.

Refah okulunun bazı savunucularının, söz konusu sorunların bulanık kavramları konusunda endişe taşıdıkları doğrudur. Onlar, şunu farkettiler ki, eğer işçilerin gelecekteki üretkenliğine zarar verilmek istenmiyorsa sermaye el sürülmeden korunmalıdır.⁷ Bununla birlikte, bu yazarlar da sermayenin yalnızca korunmasının bile yatırım meselelerinin ustaca ele alınmasına bağlı bulunduğunu; bunun, her zaman, başarılı tahminlerin meyvesi olduğunu ve sermayeyi bozulmadan koruma çabalarının iktisadî hesaplamanın, dolayısıyla da

⁶ Paul'un bu 100 doları bizzat kendisinin ödemesi ile bir kanun zoruyla işverenin ödemesi arasında bir fark yoktur. Karşılaştırma için bkz., a.g.e., s. 602.

Piyasa

piyasa ekonomisinin yürütülmesini gerektirdiğini anlamakta başarısız oldular. Diğer refah propagandacıları, sorunu tümüyle görmezden gelirler. Bu konuda Marksist düşünceyi açıkça onaylayıp onaylamadıkları veya bu anlamda yararlı şeylerin “sürüp giden (*self-perpetuating*) niteliği” gibi yeni hayalî kavramların veya fikirlerin icadına başvurup vurmadıkları önemli değildir.⁸ Herhangi bir olayda, onların öğretileri, her şeye rağmen tatmin edici olmayan aşırı tutumluluğu ve az para harcamayı suçlayan ve harcama yapmayı her derde deva sayan öğretiyile ilgili bir gerekçelendirme sağlamak için tasarlanmıştır.

İktisatçılar tarafından biraz zorlandıklarında refah propagandacıları ve sosyalistler, ortalama hayat standartlarının azalmasının yalnızca birikmiş sermayenin korunmasıyla engellenebileceğini ve iktisadî kalkınmanın ilâve sermaye birikimine bağlı olduğunu kabul ederler. Bu yüzden, sermayenin korunması ve yeni sermayenin biriktirilmesi, hükûmetin bir görevi olacaktır, derler. Bu işler bundan böyle, özellikle kendilerini ve aileleri zenginleştirmeye ilgili, bireylerin bencilliklerine bırakılmayarak; ortak çıkarla (*common weal*) ilgili bir bakış açısından hareketle, bunlarla otoriteler ilgilenecektir.

Sorunun can alıcı noktası bencilliğin işleyişinde saklıdır. Eşitsizlik sistemi altında, bu bencillik, kişiyi tasarrufa ve her zaman tasarrufunu tüketicilerin en âcil ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayacak biçimde yatırıma dönüştürmeye zorlar. Eşitlik sistemi altında ise bu yönelim körelir. Yakın gelecekte tüketimin sınırlandırılması, kabul edilebilir bir sıkıntı, bireylerin bencilce amaçlarına bir darbedir. Daha uzun vâdede elde edilebilir arzdaki küçük bir artış -ki bu artış yakın gelecekteki bu sıkıntıdan beklenir- ortalama bir zekâ için pek belirgin değildir. Dahası, bunun kamusal birikim sistemindeki yararlı etkileri, öyle zayıf bir şekilde ortaya çıkar ki; bunlar, bir kimseye, nerdeyse, bugün katlandıkları için uygun bir tazminat değilmiş gibi gözükür. Refah okulu, kabaca, bugünün birikimlerinin meyvesinin tüm gelecek nesiller tarafında eşit ölçüde toplanacağı beklentisinin herkesin bencilliğini daha fazla birikime iteceğini öngörür. Bu nedenle onlar; hangi çocukların ebeveynleri olduklarını öğrenmekten insanları men etmenin, bu insanlara, bütün genç insanlara karşı anne veya babalık hisleri duymayı ilham edeceği şeklindeki Plâton’cu yanılmanın tabii sonucunun kurbanı olurlar. Eğer, refah okulu, Aristo’nun gözlemine, yani sonucun, (Plâton’un öngördüğünün) aksine, bütün ailelerin bütün çocuklar için eşit de-

⁷ Bu, özellikle, Profesör A. C. Pigou’nun yazılarına, *The Economics of Welfare* kitabının çeşitli bölümlerine ve çeşitli makalelerine işaret eder. Profesör Pigou’nun fikirlerinin bir eleştirisi için bkz. Hayek, *Profits, Interest and Investment*, London, 1939, s. 83-134.

⁸ Karşılaştırma için bkz. F. H. Knight, “Professor Mises and the Theory of Capital,” *Economica*, VII, 1941, s. 409-427.

recede ilgisiz olacağını,⁹ dikkate almış olsaydı, bu daha akıllıca olacaktı.

Sermayenin korunması ve arttırılması sorunu, iktisadî hesaplamayı kullanamayan sosyalist bir sistem için içinden çıkılmaz bir sorundur. Böyle bir sosyalist siyasî toplum, kendisine ait sermaye gereçlerinin artıyor mu, azalıyor mu olup olmadığını araştıran herhangi bir yöntemden yoksundur. Ama müdahalecilik altında ve yurt dışında belirlenen fiyatlara dayanarak iktisadî hesaplamayı hâlâ kullanacak bir konumda olan sosyalist bir sistem altında, durum o kadar kötü değildir. Burada, en azından, neyin olup bittiğini anlamak mümkündür.

Eğer böyle bir ülke demokratik hükûmetle yönetiliyorsa, sermayenin korunması ve ilâve sermaye birikimi meseleleri siyasî zıtlıkların ana konusu hâline gelir. Demagoglar, gücü elinde bulunduran kimselerden veya iktidara gelmeye hazır olan diğer partilerden daha fazla günlük tüketime kendisini adanmış olanların olduğunu iddia edeceklerdir. Onlar, sürekli olarak, “şimdiki âcîl durumda” daha sonraki günler için sermaye biriktirmeyle ilgili bir sorunun olamayacağını, aksine hâlihazırda sermayenin bir kısmının tüketiminin tamamen mazur görüldüğünü ileri sürmeye hazır olacaklardır. Çeşitli partiler seçmenlerine daha fazla hükûmet harcaması ve aynı zamanda sadece zenginlere ağır yük getirmeyen bütün o vergilerin indirimi konusunda söz verirken birbirleriyle yarışacaklardır. Laissez-faire’in ilk günlerinde insanlar, hükûmete, gerekli işlemleri vatandaşların ödediği vergiler tarafından karşılanması gereken, para harcayan bir kurum gözüyle baktılar. Vatandaşların ferdi bütçesinde devlet masraflı bir kalem oluşturuyordu. Bugün, vatandaşların büyük çoğunluğu, hükûmete, fayda sağlayan bir aracı gözüyle bakarlar. Ücretliler ve çiftçiler, hazine gelirine yaptıkları katkıdan daha fazlasını hazineden almayı umarlar. Onların gözünde devlet bir alıcı değildir, bir para harcayandır. Bu popüler inanç, Lord Keynes ve onun disiplini tarafından rasyonelleştirildi ve sözde iktisadî bir öğreti düzeyine çıkarıldı. Harcama yapma ve dengesiz bütçeler, sermaye tüketiminin sadece eş anlamlı sözcükleridir. Eğer günlük harcamalar, ne kadar yararlı olduğu düşünülürse düşünülün, yüksek gelirliyle ait bölümün yatırım için kullanılabileceği veraset vergileri yoluyla veya borç alınarak toplanan parayla finanse edilirse, hükûmet sermayeyi tüketen bir etken hâline gelir. Bugünlerde Amerika’da yıllık sermaye birikiminin yıllık sermaye tüketiminin, muhtemelen,¹⁰ üstünde olması; federal hükûmetin, federe devletlerin, belediyelerin maliye politikalarının tamamının sermaye tüketimi-

⁹ Karşılaştırma için bkz. Aristotle, “Politics”, II. Kitap, Üçüncü Bölüm, *The Basic Works of Aristotle* içinde, ed. R. McKeon, New York, 1945, s. 1148 vd.

Piyasa

ne doğru bir eğilim içinde olduğu şeklindeki ifadeyi geçersiz kılmaz.

Sermaye tüketiminin istenmeyen sonuçlarının farkında olan çoğu kimse, popüler hükûmetin güvenilir maliye politikalarıyla bağdaşmaz olduğuna inanmak eğilimindedir. Bu kimseler, bu şekilde suçlanması gerekenin hadizatında demokrasi olmadığını; asıl suçlanması gereken şeyin, Lassalle'den mülhem gece bekçisi düşüncesinin yerine, hükûmetle ilgili Noel Baba tasavvurunu ikame etmeyi hedefleyen öğretiler olduğunu anlayamazlar. Bir ülkenin iktisadî politikalarının seyrini belirleyen şey, her zaman, kamuoyu tarafından benimsenen iktisadî fikirlerdir. İster demokratik isterse diktatör olsun, hiçbir hükûmet, genel olarak kabul edilen ideolojinin etkilerinden kendini uzaklaştırılmaz.

Bütçe yapma ve vergilendirme konularında parlâmentonun ayrıcalıklarının sınırlandırılmasını veyahut da temsilî hükûmetin yerine otoriter hükûmetin bütünüyle ikame edilmesini savunanların, kusursuz devlet başkanının karizmatik hayâli tarafından gözleri kör edilmiştir. En az akıllı olmak kadar yardımsever olan bu kişi, içtenlikle, kendini vatandaşların refahının sürekli artışına adanmış olacaktır. Mamafih, gerçek Führeer, bütün hedefi, akrabalarının, arkadaşlarının, partisinin ve kendi üstünlüğünün sürdürülmesi olan, gelip geçici (ölümlü) bir adam hâline gelir; popüler olmayan önlemlere müracaat ettiği ölçüde, bunu yukarıda belirtilen amaçların hatırına yapar; yatırım yapmaz, sermaye biriktirmez; büyük kaleler inşa eder ve ordular donatır.

Nazi ve Sovyet diktatörlerinin plânları hakkında konuşanların pek çoğu, "yatırım"ın hatırına hâlihazırdaki tüketimin sınırlandırılması görüşüne yer verdi. Naziler, bütün yatırımlarını, plânladıkları savaşlar için bir hazırlık olarak tasarladıkları gerçeğini saklamaya asla uğraşmadılar. Sovyetler başta oldukça az konuşuyorlardı. Ama daha sonra onlar da, bütün plânlarının savaşa hazırlıklı olma düşüncesiyle yapıldığını gururla ilân ettiler. Tarih, bize, hükûmetler tarafından meydana getirilen sermaye birikimine ilişkin bir örnek sunmaz. Hükûmetler karayolları, demiryolları ve diğer yararlı kamusal işlerin inşasında yatırım yaptığı ölçüde, gerekli sermaye, hükûmetler tarafından borç alınarak ve tek tek vatandaşların tasarruflarıyla sağlandı. Ama, kamu borçları tarafından bir araya getirilmiş kaynakların daha büyük bir bölümü, günlük masraflar için harcandı. Bireylerin tasarruf etmiş oldukları şey, hükûmet tarafından çarçur edildi.

¹⁰ İstatistik yoluyla bu sorunu çözmeye yönelik çabalar, enflasyon ve kredi genişlemesinden ibaret bu çağda nafiledir.

Gelir ve servet eşitsizliğine kötü bir şey gözüyle bakanlar bile, bunun sermaye birikiminin artmasını sağladığını inkâr edemez. Ve, tek başına teknolojik iyileşmeyi, artan ücret oranlarını ve daha yüksek bir hayat standardını beraberinde getiren sadece ilâve sermaye birikimidir.

4. Güvensizlik

Refah kuramcılarının güvensizlikten şikâyet ettiklerinde tasavvur ettikleri belirsiz güvenlik kavramı, garanti gibi bir şeye işaret eder; öyle ki, bu sayede toplum, refah kuramcısının tatminkâr olarak telâkki ettiği bir hayat standardını, bu hayat standardının elde edilmesini dikkate almaksızın, herkese garanti eder.

Geçmiş zamanın mersiyecilerinin ileri sürdükleri bu anlamda güvenlik, orta çağın sosyal rejimi altında sağlandı. Üstelik burada bu iddiaların bir incelemesine girişmeye gerek yoktur. 13. yüzyılda bile fazla mübalâgalı gerçek şartlar, skolâstik felsefeciler tarafından çizilen ideal tablodan farklıydı; bu tablo, var olan değil, olması gereken şartların bir betimlemesi olarak düşünülürdü. Ama, filozofların ve teologların bu ütopyaları bile, tümüyle zenginler tarafından verilen bağışlara bağımlı, çok sayıdaki yoksul dilenci sınıfının varlığını hesaba katar. Bu, tam olarak, terimin modern kullanımının önerdiği güvenlik fikri değildir.

Güvenlik kavramı, kapitalistler tarafından kabul edilen istikrar kavramı karşısında ücretlilerin ve küçük çiftçilerin pandantifidir.¹¹ Kapitalistlerin, sürekli olarak, değişen beşerî şartlara ilişkin iniş çıkışlara bağlı olmayan bir gelirin keyfini çıkarmak istemelerinde olduğu gibi; ücretliler ve küçük çiftçiler de gelirlerini piyasadan bağımsız hâle getirmek isterler. Her iki grup da tarihi olayların sürekli değişiminden kaçınmaya isteklidir. Daha sonraki oluşumlar, onların konumlarını zayıflatmamalıdır; öte yandan, her iki grup da, elbette, maddî refahlarının iyileşmesine açıkça karşı çıkmaz. Geçmişte etkinliklerini uyarlamış oldukları piyasa yapısı, hiçbir zaman, onları yeni bir uyuma zorlayacak şekilde değiştirilmemelidir. Avrupa dağlarının vadilerindeki çiftçinin, daha düşük maliyetle üretim yapan Kanada çiftçilerinin rekabetiyle karşı karşıya gelmesi üzerine öfkesi kabarıp. Ev boyacısı, yeni âletler, işgücü piyasasının kendi çalıştığı sektöründeki şartları etkilediğinde, öfke ile kontrolden çıkar. Şu açıktır ki, bu insanların istekleri sadece kusursuz, sakin bir dünyada memnun edilmektir.

¹¹ Karşılaştırma için bkz. a.g.e., s. 225-227.

Müdahale edilmemiş piyasa toplumunun ayırt edici bir özelliği, kazanılmış haklara saygı gösterilmemesidir. Eğer bu haklar gelecekteki iyileşmelere engel olursa, geçmiş başarıları önemsiz kılarlar. Güvenlik savunucuları, netice itibarıyla, kapitalizmi güvensizlikle suçlarken oldukça haklıdırlar; ama, kapitalistlerin ve müteşebbislerin bencil menfaatlerinin sorumlu olduğunu ima ederken gerçekleri saptırırlar. Kazanılmış haklara zarar veren şey, ihtiyaçlarının mümkün olan en iyi şekilde tatmini için tüketicilerin zorlamasıdır. Sadece birkaç zenginin açgözlülüğü değil, aynı zamanda kendi refahıyla ilgili bir iyileşme için sunulan herhangi bir fırsattan avantaj sağlamaya yönelik herkesin tabii temayülü, üreticiyi güvensizliğe iter. Ev boyacısını öfkeli yapan şey, onun hemcinslerinin daha ucuz evleri pahalı olanlara tercih etmesidir. Ve ev boyacıların bizzat kendisi, daha ucuz malları daha pahalı olanlara tercih ederken, işçi piyasasının diğer sektörlerindeki güvensizliklerin ortaya çıkışına katkıda bulunur.

Kendini tekrar tekrar değişen koşullara uydurma zorunluluğunun zahmetli olduğu kesinlikle doğrudur. Ama, değişim hayatın esasıdır. Serbest piyasa ekonomisinde güvenin yokluğu, yani kazanılmış haklar için bir korumanın olmaması, maddi refahta sürekli bir iyileşmeye neden olan bir ilkedir. 18. yüzyıl ressam ve şairleri ile Virgil'in kır hayatına ait düşlerini münakaşa etmeye gerek yoktur. Gerçek çobanların hoşlandığı türden güvenliği incelemek gerekmez. Hiç kimse, gerçekten, onlarla yer değiştirmek istemez.

Güvenlik için özlem duyulması, özellikle 1929'da başlayan Büyük Buhran'da şiddetli hâle geldi. Dünya, milyonlarca işsizden gelen hararetle bir tepkiyle karşılaştı. Ücretlilerin ve çiftçilerden müteşekkil baskı gruplarının liderleri, kapitalizm sizin olsun, diye haykırdı. Ama kötülükler kapitalizm tarafından yaratılmadı, tersine, müdahalecilik tarafından piyasa ekonomisinin işleyişini "iyileşme"ye ve "reforma tâbi tutma"ya yönelik çabalar tarafından yaratıldı. İflâs, kredi genişlemesi yoluyla faiz oranlarını aşağıya çekme çabalarının kaçınılmaz sonucuydu. Kurumsal işsizlik, ücret oranlarını potansiyel piyasa sınırının üzerinde sabitleme politikasının kaçınılmaz neticesiydi.

5. Sosyal Adalet

En azından bir yönden, günümüzdeki refah propagandacıları, daha eski sosyalist ve reformcu okulların pek çoğuna göre daha üstündürler. Bu kimseler, artık, muhtemel sonuçları ne kadar yıkıcı olursa olsun insanların uyması gereken keyfi ilkelere sahip bir sosyal adalet kavramına vurgu yapmamakta; faydacı bakış açısını açıkça desteklemekte; bir sosyal sistemi değerlendirmenin

tek standardının, eylemde bulunan insan tarafından peşinde koşulan nihaî amaçları gerçekleştirme kabiliyeti yönünden onları değerlendirmek olduğu ilkesine karşı çıkmamaktadırlar.

Bununla birlikte, onlar, piyasa ekonomisinin işleyişine ilişkin bir incelenmeye başlar başlamaz, iyi niyetlerini unuturlar; bir metafizik ilkeler setinden yardım ister ve onlara uymadığı için, peşinen piyasa ekonomisini mahkûm ederler; ana girişi kapatmış oldukları ahlâkîliğe ilişkin mutlak bir standart fikirle, arka kapıdan mal kaçırmaktadırlar. Yoksulluk, eşitsizlik ve güvensizliğe karşı çıkar bir yol ararlarken, sosyalizm ve müdahaleciliğin eski okullarının bütün yanılsamalarını yavaş yavaş onaylamaya başlarlar; saçmalıkların ve çelişkilerin içine giderek daha fazla saplanırlar; nihaî olarak, daha önceki “alışılmış dışı” bütün reformcuların sınıksız tutundukları şeye –mükemmel idarecilerin daha üstün akıllarına- sınıksız tutunarak, ümitsizlik içinde her çareye başvurmaktan kendilerini alamazlar. Onların son sözü, her zaman, devlet, hükûmet ve insanüstü diktatörün eş anlamları olarak kullanılan diğer zeki şeylerdir.

Refah okulu -bunlar arasında başta geleni Alman profesör sosyalistler (Kathedersozialisten) ve onların üstatları ile Amerikan kurumsalcıdır- yetersiz şartlar hakkındaki bilgileri belgeleyen özenle yazılmış binlerce cilt kitap yayınlamıştır. Onların düşüncesinde derlenmiş malzemeler, kapitalizmin eksikliklerini net olarak ortaya koymaktadır. Gerçekte onlar, sadece, insan isteklerinin hemen hemen sınırsız olduğunu ve gelecekteki iyileşmeler için çok geniş bir açık alan olduğunu örnekler. Bunlar, kesinlikle refah öğretisinin ifadelerinden hiçbirini kanıtlamaz.

Burada, bize, çeşitli malların daha fazla arzının bütün insanlığın ihtiyaçları için hoş giden bir şey olacağına söylenmesine gerek yoktur. Sorun, ilâve sermaye yatırımları tarafından insan verimliliğinin artışından ziyade, daha fazla bir arz elde etmenin herhangi bir yolunun olup olmadığıdır. Refah propagandacılarının ağzında geveledikleri her şey, yalnızca nihaî amaca yönelir, yani, bu hususu gözden kaçırmazlar; oysa bu husus, tek başına bir sorundur. İlâve sermaye birikimi, daha ileri düzeyde herhangi bir iktisadî ilerleme için vazgeçilmez bir araçken, bu insanlar, “aşırı tasarruf” ve “aşırı yatırım”dan, daha fazla harcama yapmanın ve hâsılayı sınırlamanın zorunluluğundan bahsediler. Bu suretle onlar, sosyal bozulma ve parçalanma felsefesi vaazı veren, iktisadî yozlaşmanın habercileridir. Sosyal adaletin keyfî bir standardından müteşekkil bir bakış açısından hareketle; onun ilkelerine göre düzenlenmiş bir toplum, bazı insanlara âdil gibi görünebilir. Ama bu toplum, kesinlikle,

P i y a s a

bütün üyeleri için artan yoksulluğun varolduğu bir toplum olacaktır.

Bir yüzyıldan daha fazla bir zamandır Batı ülkelerinde kamuoyu, “sosyal sorun” veya “işçi sorunu” gibi bir şeyin varolduğu şeklindeki bir fikirle kandırılmıştır. İma edilen anlam, kapitalizmin varlığının büyük kitlelerin, özellikle de ücretliler ile küçük çiftçilerin, hayatî menfaatlerini incitmesiydi. Adaletsiz olduğu aşikâr olan bu sistemin korunmasına müsamaha gösterilemez; radikal reformlar kaçınılmazdır.

Kapitalizmin yalnızca nüfus miktarını arttırmadığı, aynı zamanda, insanların hayat standartlarını eşi benzeri görülmemiş bir şekilde iyileştirmiş olduğu bir gerçektir. Ne iktisadî düşünce ne de tarihî deneyim, kapitalizm kadar, büyük kitlelere yararlı olabilecek başka herhangi bir sosyal sistem sundu. Sonuçlar ortadadır. Piyasa ekonomisi; özür dileyicilere ve propagandacılara ihtiyaç duymaz; kendisi için St. Paul'deki Sir Christopher Wren'in mezar taşındaki sözlere müracaat edebilir: *Si monumentum requiris, circumspice*.¹²

Çeviren: Yusuf Şahin

¹² Eğer onun anıtını aramak isterseniz etrafınıza bakınız.